

РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ ТА СТРАХОВА СПРАВА

Є.П. Буравльов, канд. техн. наук;
О.В. Осинська, канд. юр. наук

У статті аналізуються світові тенденції щодо розвитку в державному управлінні та господарюванні ризик-менеджменту і розглядаються шляхи його започаткування в Україні, а також запровадження у страхову справу.

В статье анализируются мировые тенденции относительно развития риск-менеджмента и рассматриваются пути его внедрения в Украине, а также воплощения в страховом деле.

The article analyzes global tendencies concerning the development of risk management in government and economics management.

На сьогодні відзначається почастищення надзвичайних природних явищ (землетрусів, цунамі, виверження вулканів, смерчів, буревіїв, метеорологічних аномалій, затоплень, пожеж), які викликають цілу низку негативних техногенних і соціально-економічних наслідків у світі. Нинішній етап розвитку нашої цивілізації стоїть на зламі, за яким наше ще не зовсім стало «інформаційне суспільство» перетворюється на «суспільство ризику».

Це, передусім, свідчить про те, що досягнення у технічній, технологічній і інформаційній сферах принесли людству якісно нові, але і досить загрозливі для його подальшого розвитку перспективи. Про це ще свого часу попереджали оприлюднені результати вчених, що опікувалися вивченням механізмів та динаміки розвитку таких дуже складних систем, як соціум, техносфера і природне середовище. Результати досліджень вказували на існування у режимах функціонування згаданих складних систем певних нестабільних станів, у яких мають проявлятися серйозні загрози, виклики та небезпеки. Зазначені нестабільні стани це, передусім, – неврівноваженість у складних системах, що спричинена і підтримується високим рівнем незбалансованості (економічної, соціальної, екологічної, регіональної тощо). Про ймовірність виникнення критичної незбалансованості у ключових сферах життєдіяльності людства переконливо доводили свого часу роботи Дж. Форестера «Світова динаміка», Медоузів «Межі зростання», висновки Комісії ООН під керівництвом Гру Харлем Брутланд та матеріали конференцій у Ріо-де-Жанейро (1992 р.), Йоганнесбурзі (2002 р.) тощо. Левова частка згаданих прогнозів, на жаль, знайшла своє втілення у життя. Нині

ступінь незбалансованості вже досяг певного рівня, за якого все частіше відбуваються надзвичайні події, а перманентний кризовий стан через цю ж таки незбалансованість викликає часті загострення у різних сферах господарювання та життєдіяльності.

Кризова незбалансованість проявляється і безпосередньо в нашій країні. Наприклад, у соціальній сфері вона живиться різким майновим розшаруванням у нашому суспільстві, що донині загрозливими темпами поглиблюється. За даними спеціалістів незалежної інвестиційної компанії Dragon Capital, напередодні світової фінансово-економічної кризи власність лише 50 вітчизняних багатіїв вже перевищувала більш ніж удвічі бюджет цілої країни, а статки тільки найбагатших за попередні 1-2 роки додатково виросли на 75-100 %. Усе це зробило неможливим запровадити в нашій країні модель випереджаючого гармонійного розвитку, яку розбудовують і вдосконалюють промислово розвинені країни. Адже запровадження такої моделі потребує чіткого і узгодженого встановлення пріоритетів не власного, а національного розвитку. А це потребує концентрації на визначених пріоритетах загальнонаціональної підтримки, залучення стратегічних і, передусім, національних інвестицій та ресурсів розвитку. Особливо це актуально сьогодні на посткризовому етапі, який і відзначається жорсткою конкуренцією на тлі залучення інтернаціональних потоків інвестиційного капіталу та додаткових ресурсів у розбудову суспільства знань.

1. Формування ризик-менеджменту

У провідних державах світу на самому високому урядовому рівні сформовано чітке бачення того, що для підтримки еволюційного гармонізованого розвитку нині найважливішим інструментом стає керування ризиками у ключових сферах життєдіяльності нації. Ще у 1994 р. на конференції в Йокогамі світовим співтовариством був обраний курс щодо переходу від ліквідації та пом'якшення наслідків лих та катастроф на їх прогноз і попередження. На національному рівні цей курс у ряді промислово розвинених країн доведений до державного апарату шляхом запровадження ризик-менеджменту. Тому ще Білл Клінтон, перебуваючи на посаді Президента США, поставив у перелік найголовніших задач попередження й управління нестабільністю в техногенній, соціальній та природній сферах як у межах країни, так і за її кордонами. У той же час Тоні Блер, будучи Прем'єр-міністром Великої Британії, відзначав: «Керування ризиком - це спосіб досягнення балансу між інноваціями і очікуваними змінами з одного боку та потрясіннями і кризами з іншого боку. Керування ризиком - це ключова ознака ефективного державного управління».

Сприйняття надзвичайної актуальності проблем безпеки та надійності, що матеріалізуються через оцінювання у показники ризиків, створюючи можливість керувати ними, у представників урядових та корпоративних кіл почало формуватися майже 40 років тому. Серйозно підштовхнула їх до розуміння цього

низка гучних технологічних катастроф у 70-х – 80-х роках (Совезо в Італії, Бхопал в Індії та Чорнобильська катастрофа у нас). Саме після цих подій, спільно із швидкими темпами розвитку ризик-менеджменту, почав також випереджаючими темпами розвиватися і пов'язаний з ним страховий бізнес. Саме симбіоз ризик-менеджменту і страхового бізнесу почав виконувати цілий ряд дуже важливих функцій. Йдеться передусім про захист як державних і підприємницьких структур, так і пересічних громадян від можливих збитків, викликаних надзвичайними ситуаціями техногенного і природного характеру. З часом у сферу інтересів ризик-менеджменту і страхового бізнесу почали потрапляти і державні програми із соціального захисту (матеріальної підтримки найбідніших верств населення, ліквідації наслідків стихійних лих, а також запобігання їм тощо).

Нових, ще більш сучасних та привабливих форм ризик-менеджмент та страхування набули після залучення ключових їх принципів безпосередньо в державну управлінську практику. Ця системна інновація суттєво вплинула в зазначених країнах на ефективність функціонування державного апарату, що одразу позитивно відобразилося на результатах урядування та загальному соціальному кліматі. Серед таких надзвичайно дійових інновацій, передусім, слід відзначити започаткування можливості широкого подання позовів у відкриту юридичну практику щодо відшкодування збитків. На загальному тлі зростаючого самоврядування зазначені подання почали висуватися безпосередньо органам виконавчої влади. Тобто держава стала відповідати перед своїми громадянами за недбалість при управлінні державною власністю. Йдеться про управління землею, утилізацію відходів та підтримання належного стану як навколишнього природного середовища, так і транспортних мереж, систем електричного, каналізаційного та водного забезпечення тощо.

Державні органи і безпосередньо їх службовці стали нести відповідальність за нанесені збитки таким же чином, як і приватні суб'єкти господарювання. Провідна організація із ризик - менеджменту у США та Канаді (RIVS – функціонує вже понад 50 років на ниві державних та корпоративних справ) констатує, що за останнє десятиліття діяльність у цій сфері різко змінилася на користь корпоративних справ. Йдеться про: боротьбу з шахрайством та домовленим менеджментом; забезпечення раціонального управління кредитами та ризиками на тлі контактів з фінансовими установами; дотримання протипожежної безпеки, охорони праці, норм і положень законів тощо.

На думку фахівців, нові виклики, загрози і небезпеки, що особливо сьогодні почали відчутно впливати і на управлінську сферу та її наслідки, привернули увагу до опрацювання та запровадження системного ризик-менеджменту таких дуже різних державних сфер, як військова, науково-технологічна, соціальна, економічна, фінансова, техногенна, екологічна, медична, рекреаційна тощо. Випереджаючи ці тенденції, у Великій Британії вже започаткували реформування вимог, що висувуються до державних службовців. В основу була покладена спеціально підготовлена Національним управлінням аудиту доповідь, в якій увага службовців

Розділ 2. Основи природокористування та безпека життєдіяльності

зосереджена на нових підходах з ризик-менеджменту, де ключове місце мали займати роботи з адміністрування корпоративних програм, ризик-фінансування, бізнес-страхування та самофінансування під час надзвичайних ситуацій та природних лих. Пріоритетною стала сфера саме з планування дій у надзвичайних ситуаціях. Вона передбачає певний комплекс цілеспрямованих дій у разі:

- виникнення надзвичайних ситуацій;
- забезпечення кризового управління усіма заходами під час виникнення інцидентів;
- підтримання тісних зв'язків та безпосередньої роботи з громадськістю;
- управління евакуацією;
- розгортання усього комплексу дій на подальших етапах посткризового відновлення тощо.

Нині в ЄС, враховуючи надзвичайну актуальність ризик-менеджменту, ще більше зосереджується увага на вдосконаленні усієї сфери управління в цьому напрямі. У Люксембурзі Рада міністрів з питань економіки і фінансів ЄС своїм рішенням ще у червні 2009 р. створила два нових загальноєвропейських органи для кращого оцінювання ризиків і реалізації нагляду. Окрім того, Радою міністрів ЄС за пропозицією Європейської Комісії було створено Європейське Бюро із системних ризиків. До основних завдань Бюро увійшли:

- оцінка й аналіз інформації;
- моніторинг потенційних ризиків для підвищення фінансової стабільності Європи;
- визначення ризиків та оцінювання пріоритетності реагування на них;
- попередження щодо виникнення нових викликів, критичних ризиків і загроз;
- надання рекомендацій передусім у сфері законодавства щодо зменшення системних ризиків та підвищення загального рівня безпеки.

У повній мірі напрацьовані засади ризик-менеджменту довелося застосувати державним органам Японії під час проведення ліквідаційних робіт після цього річного землетрусу. Цілеспрямовані і доволі ефективні кроки були здійснені і при ліквідації наслідків аварій на атомних станціях. Ця робота пройшла лише першу стадію. Але вже отримані результати свідчать як про успіхи, так і про наявність великої кількості нерозв'язаних проблем у світовій практиці ризик-менеджменту.

У нашій країні ці нові тенденції також починають знаходити своє місце, але, на жаль, ще дуже повільними темпами. Передусім, йдеться про нормативно-правове забезпечення, а саме про підтримку цього спрямування вже діючими Законами України [1-5]. Однак ці нормативно-правові акти концентрують свою увагу на засадах ризик-менеджменту лише щодо техногенної та екологічної безпеки і, на жаль, мають ще слабку підзаконну базу, а відтак і низький загальний коефіцієнт корисної дії.

Сприяли цьому роботи вчених та фахівців, що почалися ще у 2008 р. під егідою Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України. Були зроблені певні

кроки до більш широкого втілення ризик орієнтованого підходу у сферу управління господарською діяльністю [6]. Малося на меті адаптувати вже застарілий механізм державного управління під сучасний соціально-економічний уклад і ринкові відносини, які лише починають укорінюватися в нас і є вже сталими в країнах ЄС. Адже утворення свого часу недержавного сектору економіки спричинило виведення значної кількості різних господарських об'єктів з-під прямого державного управління. За цих умов та внаслідок загострення впливу зовнішніх негативних чинників зростає роль адміністративно-правового регулювання управлінських відносин, яка в економіці у цілому має залишатися як за власником, так і за державою. Тут управлінська сфера вже набула неабиякої ваги і потребує саме ефективної підтримки контрольного-наглядового і правоохоронного характеру. У сучасних умовах вона має забезпечувати суттєве збільшення обсягу (але не перенавантаження) державного регулюючого і контролюючого впливу в цілому на економіку країни, створюючи сприятливі умови для сучасної багатокладної господарської сфери. Трансформація, удосконалення і активізація ефективної системи державного контролю за ступенем ризику є саме тим важелем, який здатний істотно підвищити дієвість державного управління і сприяти виходу нашої держави із системної кризи. Саме це відпрацювання і запровадження «підзаконного» нормативно-правового забезпечення ризик орієнтованого підходу в межах згаданого закону має нині першочергове значення.

Окрім того, сьогодні надзвичайно повільно здійснюється робота щодо втілення у життя нової Концепції національної безпеки України. З великими перешкодами йде запровадження засад законодавчого акту щодо державно-приватного партнерства [7]. Цим законом передбачається створити підґрунтя для стимулювання розвитку широкої співпраці між державним та приватним секторами з метою підвищення загальної конкурентоздатності економіки країни та залучення інвестицій у її господарський комплекс. Адже закон щодо засад державно-приватного партнерства передбачає запровадження в управлінську практику нових типів ризиків щодо визначення шляхів дієздатної підтримки вже організованого партнерства та, що надзвичайно важливо, реалізації сучасних методів ефективного управління системними ризиками.

2. Розвиток страхової справи

Особлива і досить таки вагома роль у забезпеченні ефективного, раціонального та відповідального господарювання має належати сьогодні страховій справі. Адже, за свідченням міжнародної практики, вона і створює умови для відновлення життєдіяльності населення, як це нині відбувається в Японії. Окрім того, страховій справі має належати місія і щодо стримування ризиків на прийнятному та економічно обґрунтованому для суспільства рівні. Саме звідси і виникає нагальна необхідність застосування нових страхових механізмів, які наблизатимуть людину до виконання функцій управління ризиками, відповідно,

підвищуючи стійкість природних, соціальних господарських і техногенних систем та зменшуючи економічні втрати. Це стосується сучасних механізмів страхування, які мають стати більш орієнтованими на небезпечні події та явища, бути ефективними і масштабними.

Основною метою страхування, як показує аналіз, ще донедавна було лише відшкодування збитків, що виникають внаслідок реалізації обмеженого кола страхових випадків. Однак вже сьогодні у світовій практиці створюються і мають бути поширеними такі страхові механізми, котрі зосереджуються не тільки на функціях відшкодування, але і концентруються на стимулюванні запровадження превентивної стратегії. Тобто страховій справі в Україні при відповідній організації має належати певна роль у підтриманні ефективного розвитку економіки з одночасною структурною її перебудовою у бік підвищення безпечності. Усе це має відбуватися за рахунок поліпшення інвестиційного клімату та створення у кінцевому підсумку прийнятних безпечних умов для життєдіяльності населення.

Світовий досвід однозначно вказує на те, що страхування у ряді промислово розвинених країн вже давно і надійно зайняло провідне місце в справі підтримання стабільного розвитку економіки і захисту добробуту населення. На сьогодні на друге місце впевнено почав виходити динамічно зростаючий потенціал страхових організацій країн Східної Європи, що нещодавно увійшли до складу ЄС. Наприклад, середня щорічна страхова премія на душу населення у Польщі в середньому майже у 50 разів вища, ніж в країнах пострадянського простору, але ще лишається на порядок меншою, ніж в середньому в країнах ЄС.

Тенденції до поки що помірнього зростання ринку страхових послуг почали на докризовому етапі намічатися і в Україні. Це відбувалося переважно за рахунок глобалізації фінансово-страхового ринку. Саме через це сьогодні потрібна більш чітка позиція та аналіз переваг глобалізації загального ринку страхової справи і можливих від неї втрат для вітчизняного сектору. Серед переваг слід відзначити такі:

- значне розширення можливостей відшкодування збитків, що спричиняються внаслідок страхових випадків;
- підвищення відповідальності власників підприємств (джерел небезпек) перед фізичними і юридичними особами, що можуть постраждати внаслідок небажаних ситуацій;
- розширення доступу до світових фінансових ресурсів через механізм перестраховування;
- зниження питомих витрат на управління страховим бізнесом, маркетинг та залучення know-how у страхову справу;
- зниження недоброякісної конкуренції;
- досягнення світових стандартів обслуговування, підвищення безпеки та покращення якості праці тощо.

Серед негативних проявів глобалізації страхового ринку слід відзначити:

- ризик перетоку коштів за кордон;

- можливість переходу до транснаціональних правлінь страхових корпорацій абсолютної влади над національним страховим ринком;
- підвищення ризиків щодо впливу на вітчизняний ринок економічних послуг міжнародних криз, які перманентно відбуваються у світовому економічному просторі тощо.

Зазначені обставини потребують уваги до проблеми і чіткого визначення національних інтересів для утримання дійового нормативно-правового механізму щодо захисту вітчизняного страхового ринку. Адже реальна ситуація із страхуванням ризиків та своєчасним відшкодуванням збитків під час їх виникнення показує, що у більшості розвинених країн цим процесом вже охоплено 90 - 95 % випадків. В Україні, на відміну до них, охоплено лише 10 % ризиків, а частка українського сектору страхового ринку в загальноєвропейському обсязі страхових послуг сягає лише 0,05%. Незважаючи на номінальне зростання обсягів страхового ринку, він на сьогодні наближається лише до 1-2 % від ВВП (аналогічний показник для розвинених країн від 8 до 12 %).

На сьогодні у світовій практиці нераціональна і ризикована експлуатація природних ресурсів, неефективна техносфера зі своєю небезпечною інфраструктурою відходять у минуле. Орієнтація на нові тенденції, що пов'язані із загостренням глобальної екологічної кризи, вичерпанням корисних копалин та зародженням нового підходу до формування економічного устрою, роблять зазначену експлуатацію нерентабельною. На відміну від цього, стає актуальним збереження природних ресурсів, використання сучасної і безпечної техносфери, що дозволяє суттєво підвищити загальний коефіцієнт корисної дії всієї економіки країни, постійно збільшуючи частку інтелектуальної ренти. Саме це викликало потужний розвиток як досліджень, так і практичних дій щодо створення нових ресурсозберігаючих та інформаційних технологій, енергоощадливої техніки, біологічних замінників багатьох традиційних продуктів та започаткування цілої гами генно-модифікованих речовин, продуктів, лікарських рослин, насіння і організмів; різного типу систем з обмеженою господарською діяльністю, територій, що знаходяться під охороною, таких як національні парки, заказники, заповідники (в тому числі біосферні) тощо. Опрацьовуються механізми суттєвого зниження ризиків можливих катастрофічних наслідків. Впевнені практичні кроки в цьому напрямі робить страхова справа, що відшкодовує і суттєво зменшує зазначені збитки, а відтак і зменшує ризики.

Тенденції, які на сьогодні відслідковуються згідно з умовами розвитку соціально-економічних систем (зміни в навколишньому природному середовищі і відповідні трансформації його ресурсної складової), потребують конкретних кроків щодо підсилення розвитку не тільки національної, але й міжнародної страхової справи. Мова йде про вирішення таких задач, як:

- впровадження екологічно орієнтованої техносфери, що спрямована на суттєве зменшення антропогенного впливу на навколишнє середовище і, згідно з міжнародними угодами, потребує більшої уваги до розширення страхування

ризиків негативних впливів на глобальний клімат;

- регулювання ризиків, що виникають внаслідок підвищення потужностей військових комплексів (понад 70% держав планети вже здійснили і продовжують модернізувати свої військові організації), шляхом запровадження механізмів щодо забезпечення шкоди від військових акцій;

- раціональне використання природних ресурсів, сприяння розширенню використання у світовому масштабі поновлювальних ресурсів і заміна ними непоновлювальних, що потребуватиме страхування з метою збереження якості ресурсів як основи для одержання в перспективі товарного продукту і, відповідно, потенційної можливості до сталого розвитку;

- підвищення значення в економіці саме якісних трудових ресурсів, що потребуватиме нових підходів, які зосереджуватимуть увагу не тільки на страхуванні здоров'я, але передбачатимуть весь комплекс заходів щодо підвищення якості трудових ресурсів та їх відтворення (в першу чергу інтелектуальної складової) тощо.

Як на глобальному, так і на регіональному рівнях (в межах типового природно-територіального комплексу) під час господарської діяльності виникають природні, техногенні і соціальні ризики. Їх визначення вже стає найактуальнішою із задач сьогодення. Розв'язання цих задач дозволить впровадити ефективне попередження певної кількості негативних процесів. У випадках, коли ці процеси неможливо попередити, доцільно застосовувати механізм страхування від негативних наслідків. Страхування, як вже відзначалося, дозволить проводити ефективну роботу щодо попередження або відвернення зазначених негативних наслідків, адже за даними Всесвітньої метеорологічної організації витрати на попередження негативних наслідків у 15 разів менші від витрат на їх ліквідацію.

Висновки та пропозиції

1. На сьогодні надзвичайно актуальним для нашої країни є прийняття і запровадження у всі сфери життя концептуальних положень з національної безпеки і, передусім, чітким виділенням національних інтересів. Це створить передумову для ефективного управління безпекою.

2. Ризик-менеджмент має базуватися на значеннях гранично прийняттого ризику. Світова практика вказує на два шляхи встановлення гранично прийняттого ризику, а саме: декларативний і такий, що обґрунтовується. Декларативний встановлюється через нормативно-правове поле, виходячи із запозиченої практики інших країн. Гранично прийнятний ризик обґрунтовується та визначається через наукові дослідження, наприклад, шляхом співставлення окремих видів ризику з рівнями природного ризику. Кінцеве значення оптимального гранично прийняттого ризику встановлюється балансовими розрахунками між витратами на підтримання зазначеного рівня безпеки і величинами відвернених збитків. Цей напрямок мав би стати пріоритетним.

3. У розвитку страхової справи слід врахувати, що сучасна передова практика страхування переходить від суто відшкодування збитків, викликаних страховими випадками, до становлення багатопланового економічного інструменту, що стимулює підвищення рівня безпеки і покращення умов праці. Поглиблюється гармонізація у використанні добровільної і обов'язкової форм страхування. Це відбувається завдяки тому, що страхувальник (власник можливого джерела небезпеки) стає більш економічно зацікавленим з причин жорсткого запровадження в країні загальновизнаного, а відтак і невідворотного правила щодо обов'язкового повного відшкодування збитку, заподіяного майну, навколишньому природному середовищу, життю і здоров'ю людей. В Україні слід запроваджувати принципи, що відповідають сучасним світовим тенденціям страхової справи і саме це дозволить підійти до розв'язання найактуальніших проблем медичного і пенсійного забезпечення.

4. Новим і дійовим етапом на шляху широкомасштабного запровадження в нашій країні фундаментальних засад ризик-менеджменту з метою запобігання небезпек та сприяння страховій справі у пом'якшенні наслідків від негативних подій має стати нормативно-правове становлення невідвратною відповідальності через відшкодування збитків державними службовцями (в першу чергу високого рангу) за неналежну якість і неефективність виконаних ними обов'язків. Цьому має передувати розробка пакету законодавчих актів щодо захисту споживачів послуг, контролю стану продукції та умов праці, охорони навколишнього середовища та поновлюваних і непоновлюваних ресурсів країни. Окрім цього, мають бути запроваджені механізми обов'язкового проходження через усі інстанції позовів, висунутих органам державної влади, щодо відшкодування ними заподіяних збитків.

5. На сьогодні від вітчизняних вчених і фахівців потребуються певні зусилля зі створення ефективної методичної бази, яка б надавала можливість встановлювати у нових для України напрямках ризику та визначати об'єми можливих економічних збитків. Аналіз вказує на те, що першочерговими у справі створення зазначеної методичної бази є розробка підходів до визначення:

- комплексної оцінки можливого негативного впливу від різного виду надзвичайних ситуацій, що можуть загрожувати населенню країни, її природному середовищу та об'єктам техносфери;
- політичних, економічних і екологічних збитків від можливого впливу явищ різної природи;
- ефективної державної стратегії щодо запобігання негативним наслідкам;
- збитків від негативного впливу безпосередньо на здоров'я людини;
- екологічної місткості природного середовища і припустимих рівнів впливу різної природи можливих антропогенних навантажень;
- вартості природних ресурсів і можливих втрат від їх виснаження;
- збитків від погіршення соціального клімату внаслідок прийняття недосконалих адміністративно-господарських рішень.

Розділ 2. Основи природокористування та безпека життєдіяльності

6. Запровадження у вітчизняну практику нової методичної бази дозволить створити передумови для успішної реалізації заходів, що сприятимуть запровадженню реформ в Україні.

* * *

1. Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» (18.01.2001 р, N 2245-III).
2. Закон України «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» (08. 06. 2000 р. N 1809-III).
3. Закон України "Про страхування" (Відомості Верховної Ради України, 1996 р., N 18).
4. Закон України "Про ліцензування певних видів господарської діяльності".
5. Закон України "Про стандартизацію" (17.05. 2001 N 2408-III).
6. Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» (№877-V).
7. Закон України «Про загальні засади державно-приватного партнерства» (реєстр. №3447-д).

Отримано: 28.09.2011 р.